

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΧΕΓΚΕΛ

1. Η ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ	17
1.1. Προς το φως του ήλιου	17
1.2. Προς την εσώτερη νύχτα της ψυχής	32
1.3. Προς τη φαινομενολογία της ζωής	41
2. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ	54
2.1. Προς τη Φαινομενολογία του πνεύματος	54
2.2. Προς την επιστήμη της Λογικής	82
3. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΠΡΑΚΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ	105
3.1. Προς τη φιλοσοφία του Δικαίου	105
3.2. Προς την Αισθητική και το ωραίο της τέχνης	125
3.3. Προς τη σχέση φιλοσοφίας και θρησκείας	150

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

I. Η ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

1. ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΣ	165
1.1. Για τη φύση της θρησκείας	165

1.2. Το πνεύμα και η ζωή που έχουν χαθεί	172
1.3. Φυσική και θετική θρησκεία	180
1.4. Φιλοσοφία και θετική θρησκεία	193
2. ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ	209
3. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	214
4. ΠΡΟΣ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ	228
4.1. Πρόλογος	228
4.2. Ανάγκη για Φιλοσοφία	233
5. ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ;	240
6. Η ΔΥΝΑΜΗ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ	242
7. ΠΟΙΟΣ ΣΚΕΠΤΕΤΑΙ ΑΦΗΡΗΜΕΝΑ;	244

II. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

1. ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΓΝΩΡΙΖΕΙΝ ΩΣ Η ΟΔΟΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ	261
2. ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ	303
2.1. Πρόλογος στην πρώτη έκδοση	303

III. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΠΡΑΚΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

1. ΒΑΣΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΕΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ	311
1.1. Πρόλογος	311
1.2. Άτομο, Κοινωνία, Κράτος	329
2. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ	333
2.1. Το αντικειμενικό πνεύμα	333
2.2. Το απόλυτο πνεύμα	337
3. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ	341
3.1. Το χειρόγραφο της Χαϊδελβέργης	341
3.2. Απόσπασμα μιας εισαγωγής	345

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΛΕΞΙΚΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ

1. DAS ABSOLUTE: ΤΟ ΑΠΟΛΥΤΟ	351
2. DIE ALLGEMEINHEIT: Η ΚΑΘΟΛΙΚΟΤΗΤΑ	370
3. AUFHEBEN: ΑΝΑΙΡΕΙΝ	396
4. DER BEGRIFF: Η ΕΝΝΟΙΑ	401
5. DIE DIALEKTIK – DAS DIALEKTISCHE: Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ – ΤΟ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟ	408
6. ERKENNEN: ΓΝΩΡΙΖΕΙΝ	419
7. DER GEIST: ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ	429
8. DIE KUNST: Η ΤΕΧΝΗ	463
9. DAS SEIN: ΤΟ ΕΙΝΑΙ	507
<i>Επιλογή Βιβλιογραφίας</i>	<i>529</i>

3.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

[Από: Το πολίτευμα (σύνταγμα «Verfassung»)
της Γερμανίας (1880-1802), *W* 1, 472-485]

ΜΙΑ ΜΑΖΑ ΑΝΘΡΩΠΩΝ¹ μπορεί να ονομαστεί κράτος, μόνο όταν είναι ενωμένο για την κοινή υπεράσπιση του συνόλου της ιδιοκτησίας του. Αν και αυτό είναι στην πραγματικότητα αυτονόητο, χρειάζεται εν τούτοις να επισημάνουμε ότι αυτή η ένωση πρέπει όχι μόνο να έχει την πρόθεση να υπερασπίζεται τον εαυτό της, αλλά να τον υπερασπίζεται πραγματικά με τη δύναμη των όπλων, οποιαδήποτε κι αν είναι η ισχύς και η επιτυχία της. Γιατί κανένας δεν θα μπορεί να αρνηθεί ότι η Γερμανία είναι ενωμένη στον νόμο και στα λόγια για την κοινή της υπεράσπιση¹ αλλά δεν μπορούμε να δούμε τη διαφορά εδώ αφενός ανάμεσα στους νόμους και τα λόγια και αφετέρου ανάμεσα στην πράξη και την πραγματικότητα ούτε να πούμε ότι η Γερμανία υπερασπίζεται συλλογικά τουλάχιστο στον νόμο και στα λόγια, εάν όχι στην πράξη και στην πραγματικότητα. Γιατί η ιδιοκτησία και η υπεράσπισή της μέσω μιας πολιτικής ένωσης είναι πράγματα, τα οποία αναφέρονται αποκλειστικά στη ρεαλιστική πραγματικό-

1. Μια μάζα ανθρώπων δεν είναι ακόμη λαός, αλλά παραμένει μάζα. Ο Χέγκελ στα πολιτικά του γραπτά κάνει σαφή διάκριση ανάμεσα στη μάζα και στον λαό. Τα κριτήρια που διακρίνουν τον λαό από τη μάζα, για τον Χέγκελ, είναι κοινωνικά, πολιτικά και πολιτισμικοπνευματικά. Στο παρόν σημείο προτάσει το πολιτικό κριτήριο: ο λαός βρίσκει έκφραση με τη μορφή του κράτους, το οποίο προορίζεται να συνενώνει όλους τους πολίτες υπό την κοινή αυτοσυνείδηση του ιδιοκτήτη.

τητα (Realität) και της οποίας το ιδεατό ισοδύναμο είναι οτιδήποτε άλλο εκτός από το κράτος.

Τα σχέδια και οι θεωρίες εγείρουν αξίωση για ρεαλιστική πραγμάτωση στο μέτρο που είναι εφαρμόσιμα, αλλά η αξία τους είναι η ίδια είτε υπάρχουν στην πραγματικότητα είτε όχι: μια θεωρία του κράτους απεναντίας σημαίνει ένα κράτος και ένα σύνταγμα μόνο στο μέτρο που αυτά υπάρχουν πραγματικά. Αν η Γερμανία προφασιζόταν ότι είναι ένα κράτος και ένα πολίτευμα, παραβλέποντας ότι οι μορφές αυτών στερούνται ζωή και η θεωρία τους πραγματικότητα, τότε αυτή θα έλεγε μια αναλήθεια: εάν όμως υποσχόταν πραγματικά στα λόγια ότι θα εξασφαλίσει μια κοινή υπεράσπιση, τότε θα έπρεπε να της αποδώσουμε γεροντική αδυναμία, η οποία συνεχίζει να έχει βούληση αλλά δεν μπορεί πλέον [να την κάνει πράξη], ή ανεντιμότητα, η οποία δεν κρατά τις υποσχέσεις της.

Για να σχηματίσει κράτος μια μάζα ανθρώπων, είναι αναγκαίο να συγκροτήσει μια κοινή στρατιωτική δύναμη και μια πολιτική εξουσία. Αλλά ο τρόπος, με τον οποίο είναι παρόντα τα ιδιαίτερα αποτελέσματα και οι πτυχές της ένωσης που απορρέουν από εδώ, ή το ιδιαίτερο πολίτευμα [που επιλέγεται], δεν έχουν καμιά σχέση με το γεγονός ότι μια μάζα ανθρώπων σχηματίζει μια εξουσία. Οι συνιστώσες που απαιτούνται για αυτή την ιδιαίτερη λειτουργία μπορούν εν πάση περιπτώσει να είναι παρούσες με τους πιο διαφορετικούς τρόπους: και σε ένα συγκεκριμένο κράτος μπορεί να υπάρξει ακόμη και πλήρης αρρυθμία και ασυμμετρία σε τέτοια ζητήματα. Κατά την εξέταση αυτών πρέπει να ξεχωρίσουμε δυο πράγματα: εκείνο που είναι αναγκαίο για να γίνει μια μάζα ανθρώπων κράτος και κοινή εξουσία και εκείνο που είναι μόνο μια επί μέρους τροποποίηση αυτής της εξουσίας και δεν ανήκει στη σφαίρα του αναγκαίου, αλλά, με όρους της έννοιας, στη σφαίρα τού περισσότερο ή λιγότερο καλύτερου, ενώ, με όρους της πραγματικότητας, στη σφαίρα της σύμπτωσης και της αυθαιρεσίας.

Αυτή η διάκριση έχει μια πολύ σημαντική πλευρά για την ειρήνη των κρατών, την ασφάλεια των κυβερνήσεων και την ελευθερία των λαών. Γιατί, εάν η καθολική πολιτική εξουσία απαιτεί από το άτομο μόνο ό,τι είναι αναγκαίο για την ίδια και θέτει τα κατάλληλα όρια στα μέτρα που απαιτούνται για την απόδοση αυτής της αναγκαίας υπηρεσίας, τότε αυτή μπορεί κατά τα άλλα να χορηγήσει

στους πολίτες την ελευθερία διαβίωσής τους και την ατομική τους βούληση, επί πλέον δε να αφήσει για την τελευταία ένα σημαντικό πεδίο δράσης.² Κατά τον ίδιο τρόπο, η πολιτική εξουσία που είναι συγκεντρωμένη στην κυβέρνηση, καθόσον η τελευταία αποτελεί αναγκαίο κέντρο της, αντιμετωπίζεται από τα άτομα, που βρίσκονται στην περιφέρεια, λιγότερο φθονερά, εάν απαιτεί [μόνο] ό,τι είναι αναγκαίο και ό,τι το καθένα μπορεί να αναγνωρίσει ως απαραίτητο για το σύνολο. Με αυτό τον τρόπο αποφεύγει τον κίνδυνο, εάν η κεντρική πολιτική εξουσία είναι αρμόδια και για τα αναγκαία πράγματα και για τα πιο αυθαίρετα και εάν απαιτούνται αμφότερα με την ίδια αυστηρότητα, όπως απαιτήσεις της κυβέρνησης, οι πολίτες να συγχέουν αμφότερα τούτα και, άμα γίνονται εξίσου ανυπόμονοι απέναντι και στα δύο, να θέσουν τα αναγκαία αιτήματα του κράτους σε διακινδύνευση.

Ο τρόπος, με τον οποίο το όλον της πολιτικής εξουσίας υπάρχει σε ένα ανώτατο σημείο σύγκλισης, πρέπει να συγκαταλεχθεί σε εκείνο το τμήμα της πραγματικότητας ενός κράτους, που αφήνεται να κυβερνηθεί από τη συγκυρία. Εάν την εξουσία κατέχει ένα πρόσωπο ή πολλά, εάν αυτό το ένα ή τα πολλά πρόσωπα γεννιούνται για τούτη τη μεγαλειότητα ή εκλέγονται, δεν έχει καμιά σημασία μπροστά στον έναν αναγκαίο παράγοντα, ότι μια μάζα ανθρώπων πρέπει να αποτελέσει ένα κράτος· εξίσου άνευ σημασίας είναι τούτο έναντι της ομοιομορφίας ή ανομοιομορφίας των αστικών δικαιωμάτων ανάμεσα στα άτομα που υπόκεινται στην καθολική πολιτική εξουσία. Σε κάθε περίπτωση δεν αναφερόμαστε στην ανισότητα της φύσης, των ταλέντων και της διανοητικής ενέργειας, — ανισότητα

2. Η παρούσα παράγραφος ανήκει σε εκείνη τη χορεία των εγγελιανών κειμένων, όπου ο φιλόσοφος επιχειρεί με σαφήνεια να οριοθετήσει το πεδίο άσκησης της κρατικής εξουσίας, προκειμένου να διασφαλιστούν τα δικαιώματα των πολιτών και η ελεύθερη δράση τους ως αυτοπροσδιοριζόμενων ατόμων. Το αιτούμενο εδώ, κατά τον Χέγκελ, σχετίζεται με το ερώτημα: τι είναι πολιτικό για το κράτος; Το τελευταίο μπορεί ή να λειτουργεί ως ολοκληρωτικό ή να αποτελεί εργαλείο ή μηχανισμό προαγωγής και υπεράσπισης των κοινών συμφερόντων μιας κοινωνίας. Ο φιλόσοφος προκρίνει τη δεύτερη εκδοχή και θα την υποστηρίξει, εμπλουτίζοντάς την με εμπειρία και σκέψη, ως τα τελευταία του γραπτά σχετικά με τη φιλοσοφία της πολιτικής επιστήμης και του δικαίου.

που δημιουργεί μια πιο μεγάλη διαφορά απ' ό,τι η ανισότητα των αστικών σχέσεων. Το γεγονός ότι ένα κράτος συγκαταριθμεί, μεταξύ των υπηκόων του, δούλοπάροικους, αστούς, ελεύθερους ευγενείς και πρίγκιπες, οι οποίοι με τη σειρά τους έχουν και οι ίδιοι υπηκόους, και ότι οι σχέσεις αυτών των επί μέρους τάξεων, ακόμη ως ξεχωριστά μέλη της πολιτείας, δεν υπάρχουν σε μια καθαρή μορφή, αλλά σε ατελείωτες τροποποιήσεις, αποτρέπει τόσο λίγο μια μάζα ανθρώπων να σχηματίσει πολιτική εξουσία όσο το γεγονός ότι τα γεωγραφικά μέλη [του κράτους] συγκροτούν επαρχίες που συνάπτουν διαφορετικές σχέσεις με το δημόσιο δίκαιο.

Σχετικά με τους πραγματικούς αστικούς νόμους και την απονομή δικαιοσύνης ούτε η ισότητα των νόμων ούτε οι νομικές διαδικασίες ούτε η ισότητα των βαρών, των μέτρων και του νομίσματος θα έκαναν την Ευρώπη ένα κράτος· ούτε η διαφορετικότητά τους [ποικιλομορφία τους (Verschiedenheit)] ακυρώνει την ενότητα ενός κράτους. Εάν δεν ήταν ήδη εγγενές στην έννοια του κράτους, να μην το επηρεάζουν ως πολιτική εξουσία οι ακριβέστεροι προσδιορισμοί των νομικών σχέσεων που αφορούν στην ιδιοκτησία των ατόμων σε αντίθεση προς άλλα άτομα —διότι η πολιτική εξουσία πρέπει να προσδιορίσει μόνο τη σχέση της ιδιοκτησίας προς αυτή την ίδια— τότε το παράδειγμα όλων σχεδόν των ευρωπαϊκών κρατών θα μπορούσε να μας διδάξει, επειδή τα πιο ισχυρά από τα πραγματικά κράτη έχουν εντελώς ανόμοιους νόμους. Πριν από την Επανάσταση, η Γαλλία είχε μια τέτοια πολλαπλότητα νόμων, ώστε εκτός από το ρωμαϊκό δίκαιο, που ίσχυε σε πολλές επαρχίες, σε άλλες κυριαρχούσε το βουργουνδικό δίκαιο, το βρετονικό κ.λπ. και σχεδόν κάθε επαρχία, πράγματι σχεδόν κάθε πόλη είχε ένα ειδικό κληρονομικό δίκαιο· και ένας γάλλος συγγραφέας είπε ειλικρινά ότι όποιος ταξίδεψε μέσω Γαλλίας, άλλαξε νόμους τόσο συχνά όσο άλλαξε έφιππα ταχυδρομεία.

Έένο προς την έννοια του κράτους είναι και το ζήτημα σχετικά με το ποια ειδική εξουσία είναι αρμόδια για τη νομοθεσία και ποιο σχετικό μερίδιο έχουν οι διάφορες τάξεις ή οι πολίτες γενικώς σε τούτη τη διαδικασία.³ Παρόμοια ξένος προς την έννοια του κράτους

3. Ο Χέγκελ συζητεί εδώ το πρόβλημα του ενεργού και παθητικού πολίτη, κάτι που διαχρονικά αποτελεί κεντρικό θέμα των μεγάλων ιστορικά πολιτικών συζητήσεων.

είναι και ο χαρακτήρας των δικαστηρίων, εάν στις διάφορες περιπτώσεις της απονομής της δικαιοσύνης τα μέλη κληρονομούν το λειτούργημα [του δικαστή] ή διορίζονται από την ανώτερη αρχή ή επιφορτίζονται ελεύθερα με αυτό από τους πολίτες ή διορίζονται από τα ίδια τα δικαστήρια. Είναι επίσης ξένο προς την έννοια του κράτους ποιο είναι το πεδίο αρμοδιότητας ενός συγκεκριμένου δικαστηρίου, εάν αυτό έχει προσδιοριστεί συγκεκριμένα, εάν υπάρχει ένα κοινό ανώτατο δικαστήριο για ολόκληρο το κράτος κ.λπ.

Εξίσου ανεξάρτητη από το κράτος είναι η μορφή της διοίκησης εν γένει, η οποία επί πλέον μπορεί να είναι ανομοιόμορφη, όπως τα θεσμικά όργανα των δικαστών, τα δικαιώματα των πόλεων και των τάξεων κ.ο.κ. Όλες αυτές οι περιπτώσεις είναι μόνο σχετικά σημαντικές για το κράτος, και η μορφή οργάνωσής τους είναι άσχετη με την αληθινή του ουσία.

Σε όλα τα ευρωπαϊκά κράτη η ανισότητα των φόρων επιβάλλεται στις διάφορες τάξεις σύμφωνα με την υλική τους αξία, αλλά ακόμη μεγαλύτερη ανισότητα υπάρχει στην ιδεατή πλευρά, δηλαδή στα δικαιώματα και τα καθήκοντά τους και στην προέλευσή τους. Η ανισότητα του πλούτου προκαλεί μια ανισότητα των συνεισφορών στις κρατικές δαπάνες: αυτό όμως συνιστά ένα τόσο μικρό εμπόδιο για το κράτος, ώστε τα πιο σύγχρονα κράτη στην πραγματικότητα να βασίζονται σε αυτό. Εξίσου λίγο επηρεάζεται το κράτος από την ανισότητα των εισφορών εκ μέρους των διαφόρων τάξεων της αριστοκρατίας, του κλήρου, των αστών και της αγροτιάς: και εκτός από όλα όσα καλούνται προνόμιο, ο λόγος για τον οποίο αυτές οι τάξεις συνεισφέρουν σε διαφορετικές αναλογίες έγκειται στο ότι είναι διαφορετικές μεταξύ τους, διότι η αναλογία μπορεί να καθοριστεί μόνο από την άποψη αυτού που παράγουν, όχι από την άποψη της ουσιαστικής πτυχής αυτού πάνω στο οποίο επιβάλλεται ένα μερίδιο φόρου, δηλαδή όχι από την πλευρά της εργασίας: γιατί η εργασία δεν μπορεί να προσδιοριστεί ποσοτικά και είναι εγγενώς άνιση.

Είναι επίσης συγκεκριμένο, εάν τα διάφορα γεωγραφικά μέρη ενός κράτους είναι διαφορετικά επιβαρυνμένα [ως προς τις φορολογικές τους υποχρεώσεις], ποιους μετασχηματισμούς και κατώτερα συστήματα διέρχονται οι φόροι, εάν μια πόλη εισπράττει τον φόρο ακινήτου, ένας ιδιώτης το μίσθωμα γης, ένα αββαείο τη δεκάτη, ο ευγενής τα δικαιώματα κυνηγιού, η [αγροτική] κοινότητα τα δικαιώ-

ματα βοσκής κ.λπ. και εάν οι διάφορες τάξεις και τα σώματα κάθε είδους αναπτύσσουν τις ιδιαίτερες ρυθμίσεις τους σχετικά με τη φορολογία. Όλες οι συγκυρίες αυτού του είδους παραμένουν έξω από την έννοια της πολιτικής εξουσίας, στην οποία, ως κεντρικό σημείο, μόνο η καθορισμένη ποσότητα [φορολογίας] είναι αναγκαία, ενώ η συρροή άνισων αναλογιών [ως προς τον φόρο] είναι αδιάφορη σε ό,τι αφορά την προέλευσή της. Πέραν τούτου, το σύνολο των φορολογικών ρυθμίσεων μπορεί εν πάση περιπτώσει να βρίσκεται έξω από το κράτος, και την ίδια στιγμή ωστόσο τούτο να είναι πολύ ισχυρό, όπως στο παλαιό φεουδαρχικό σύστημα, όπου [ο υποτελής], υπηρετώντας τις έκτακτες ανάγκες του κράτους, κάλυπτε συγχρόνως όλες του τις ανάγκες με προσωπική προσπάθεια, ενώ το κράτος αντλούσε από δικούς του τομείς το εισόδημα που χρειαζόταν για άλλους σκοπούς. Εναλλακτικά είναι επίσης κατανοητό ότι όλες οι δαπάνες θα μπορούσαν να χρηματοδοτηθούν με τον τελευταίο τρόπο εν γένει, όπου το κράτος, ακόμη και ως νομισματική δύναμη που το ίδιο πρέπει να είναι στις σύγχρονες εποχές, δεν θα ήταν κέντρο φορολογίας· απεναντίας, ό,τι το κράτος εισπράττει ως φόρο με βάση τις πραγματικές ρυθμίσεις που ισχύουν για τους περισσότερους φόρους θα εξασφαλιζόταν με τους ίδιους όρους του ιδιαίτερου δικαιώματος, όπως ισχύει με το εισόδημα άλλων ανθρώπων, των οποίων η σχέση προς το κράτος είναι αυτή των ιδιωτών.

Στις εποχές μας, η συνοχή των μελών [ενός κράτους] μπορεί να είναι εξίσου χαλαρή ή ακόμα και ανύπαρκτη, όσον αφορά στα ήθη, την παιδεία και τη γλώσσα· και η ταυτότητα αυτών εδώ, η οποία ήταν κάποτε ο στυλοβάτης της ένωσης ενός λαού, τώρα πρέπει να συγκαταλέγεται σε εκείνες τις τυχαίες περιστάσεις, των οποίων η υφή δεν αποτρέπει μια μάζα [ανθρώπων] από το να συγκροτήσει μια πολιτική εξουσία. Η Ρώμη ή η Αθήνα, όπως επίσης και κάθε σύγχρονο μικρό κράτος δεν θα μπορούσε να επιβιώσει, εάν οι πολλές γλώσσες, οι οποίες είναι σε χρήση στη ρωσική αυτοκρατορία, ομιλούνταν εντός των ορίων του ή εάν τα ήθη των πολιτών τους ήταν τόσο διαφορετικά όσο είναι σε εκείνη την αυτοκρατορία ή όσο αυτά και η κουλτούρα είναι ακόμη και σε κάθε μεγάλη πόλη μιας μεγάλης χώρας. Την ποικιλομορφία της γλώσσας και της διαλέκτου, η οποία διάλεκτος καθιστά συγχρόνως τον χωρισμό ακόμα πιο οχληρό απ' ό,τι η συνολική ακατανοησία, την ποικιλομορφία των ηθών και της

κουλτούρας μεταξύ των χωριστών τάξεων, η οποία καθιστά σχεδόν αδύνατο για τους ανθρώπους να γνωρίζουν ο ένας τον άλλο εκτός από την εξωτερική τους μορφή, — τέτοια ετερογενή στοιχεία, που συγχρόνως είναι και τα πιο ισχυρά, θα μπορούσε να τα υπερνικήσει και να τα διατηρήσει σε συνοχή μέσα στα σύγχρονα κράτη το πνεύμα και η τέχνη της πολιτικής οργάνωσης, κατά τον ίδιο τρόπο που στη διευρυμένη ρωμαϊκή αυτοκρατορία τα διατηρούσε σε συνοχή η υπερισχύουσα βαρύτητα της εξουσίας. Συνεπώς, η ανομοιότητα στον πολιτισμό και τα ήθη έγινε ένα αναγκαίο προϊόν καθώς επίσης και αναγκαίος όρος για να έχουν μια συνέχεια ύπαρξης τα σύγχρονα κράτη.

Στη θρησκεία συμβαίνει να βρίσκει έκφραση το πιο εσωτερικό Είναι των ανθρώπων και σ' αυτήν, ως ένα σταθερό κέντρο, να μπορούν αυτοί να γνωρίσουν τον εαυτό τους, ακόμη κι αν όλα τα άλλα εξωτερικά και διεσπαρμένα πράγματα στέκονται αδιάφορα. Μόνο δι' αυτής θα μπορούσαν οι άνθρωποι να εμπιστευθούν ο ένας τον άλλο και να είναι βέβαιοι ο ένας για τον άλλο, παρά την ανισότητα και μεταβλητότητα των άλλων σχέσεών τους και καταστάσεων. Αλλ' ακόμη και η ανάγκη να βρεθεί η ταυτότητα τουλάχιστον στη σφαίρα της θρησκείας, έχει καταστήσει να είναι περιττή στα σύγχρονα κράτη.⁴

Ακόμη και στο βορειότερο μέρος της Ευρώπης, η θρησκευτική ενότητα υπήρξε πάντοτε ο θεμελιώδης όρος ενός κράτους. Καμιά εναλλακτική λύση δεν ήταν γνωστή και χωρίς αυτή την αρχική ενότητα (Einssein) καμιά άλλη ενότητα ή εμπιστοσύνη δεν φάνηκε να είναι δυνατή. Κατά περιόδους, αυτός τούτος ο δεσμός έγινε τόσο ενεργητικός, ώστε σε αρκετές περιπτώσεις να έχει μετατρέψει λαούς, οι οποίοι προηγουμένως ήταν ξένοι ο ένας προς τον άλλο ή εθνικοί εχθροί, σε ενιαίο κράτος. Ένα τέτοιο κράτος δεν είναι μόνο μια ιερή κοινότητα των χριστιανών ούτε ένας συνασπισμός που ενώνει τα ενδιαφέροντά τους και για χάρη αυτών εδώ τη δραστηριότητά τους,

4. Εδώ εξαιρείται ο ρόλος της θρησκείας στη διαμόρφωση ταυτότητας των ανθρώπων μέσα στην πολυμορφία γλωσσών και πολιτισμών που εκφράζουν τα σύγχρονα αστικά κράτη. Τούτη η εγγελιανή άποψη έχει πιθανόν ιδιαίτερη αξία για τον δικό μας σημερινό, πλανητικά ετεροκαθοριζόμενο κόσμο, ο οποίος υφίσταται μια τεχνητή εν πολλοίς συσσώρευση των πιο διαφορετικών μαζών, πολιτισμών και συμφερόντων υπό καθορισμένα κρατικά μορφώματα, τεχνικώς ενοποιημένα υπό την καθοδήγηση των μεγάλων δυνάμεων.

αλλά μια ενιαία κοσμική δύναμη, ένα κράτος, το οποίο ως ένας ενιαίος λαός και στρατός έχει κατακτήσει την πατρίδα της αιώνιας και έγχρονης ζωής του σε πόλεμο ενάντια στην ανατολή.

Ούτε πριν ούτε μετά από την κατάκτηση [της χριστιανοσύνης] σε λαούς [= έθνη], η ισότητα των θρησκειών [η κοινή θρησκεία] απέτρεψε τους πολέμους ή ένωσε τα έθνη σε ένα ενιαίο κράτος: ούτε η θρησκευτική πολυμορφία κατατέμνει ένα κράτος στις εποχές μας. Η πολιτική εξουσία, ως καθαρό πολιτικό δίκαιο, έχει κατορθώσει να χωριστεί από τη θρησκευτική εξουσία και το δικό της δίκαιο, να διατηρήσει για τον εαυτό της ικανοποιητική σταθερότητα και να οργανωθεί με τέτοιο τρόπο, ώστε το κράτος να μην έχει ανάγκη την εκκλησία: αυτή εδώ πάλι έχει επιστρέψει σε εκείνη την κατάσταση του χωρισμού από το κράτος, στην οποία βρισκόταν, σε σχέση με το ρωμαϊκό κράτος, κατά τον χρόνο της υπαρχής της.

Κατά γενική ομολογία, στις δικές μας εποχές, εν μέρει έχουν διατυπωθεί πολιτικές θεωρίες από τους δυνάμει φιλοσόφους και τους θεωρητικούς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εν μέρει αυτές έχουν βρει τη ρεαλιστική τους πραγμάτωση σε απέραντα πολιτικά πειράματα. Σύμφωνα με αυτές τις θεωρίες, όλα όσα έχουμε αποκλείσει από την αναγκαία έννοια της πολιτικής εξουσίας —με εξαίρεση μόνο τις πιο σημαντικές πτυχές, δηλαδή τη γλώσσα, τον πολιτισμό, τα ήθη και τη θρησκεία— υποτάσσονται στην άμεση δραστηριότητα της ανώτατης πολιτικής εξουσίας. Κατά συνέπεια, ετούτη η εξουσία είναι που καθορίζει τα πάντα και κατευθύνει σε εφαρμογή όλες τις πιο πάνω αναφερθείσες πτυχές, ακόμη και στις πιο μικρές τους διακλαδώσεις.

Είναι αυτονόητο πως η ύψιστη πολιτική εξουσία πρέπει να ασκήσει την ανώτατη εποπτεία των πτυχών που αναφέρθηκαν πιο πάνω και οι οποίες αφορούν στις εσωτερικές σχέσεις ενός λαού και της οργάνωσής τους, όπως η τελευταία τούτη έχει προσδιοριστεί κατά τύχη και με βάση την αυθαιρέσια παλαιότερων εποχών: είναι ακόμη αυτονόητο πως αυτοί οι παράγοντες δεν εμποδίζουν την κύρια δραστηριότητα του κράτους, αλλά πως η δραστηριότητα τούτη πρέπει να διασφαλιστεί περισσότερο από καθετί άλλο και γι' αυτό τον σκοπό δεν πρέπει να δείξει ιδιαίτερη φροντίδα για τα κατώτερα συστήματα των δικαιωμάτων και των προνομίων. Αλλά ένα μεγάλο πλεονέκτημα των παλαιότερων κρατών της Ευρώπης είναι τούτο: ενώ

η πολιτική εξουσία είναι ασφαλής από την άποψη των αναγκών και των λειτουργιών της, αφήνει ελεύθερο το πεδίο για την ατομική δραστηριότητα των πολιτών στις επί μέρους πτυχές της δικαστικής διαδικασίας [απονομής της δικαιοσύνης (*Rechtspflege*)], της διοίκησης κ.λπ., αφενός στον διορισμό των απαραίτητων ανώτερων υπαλλήλων, αφετέρου στη διαχείριση των τρεχουσών υποθέσεων και στην εφαρμογή των νόμων και την τήρηση των συμβάσεων.

Με δεδομένο το μέγεθος των σύγχρονων κρατών, είναι εντελώς αδύνατη η ρεαλιστική πραγμάτωση του ιδεώδους, σύμφωνα με το οποίο κάθε ελεύθερος άνθρωπος οφείλει να συμμετέχει στη συζήτηση και να συναποφασίζει για καθολικά πολιτικά ζητήματα. Η πολιτική εξουσία πρέπει να συγκεντρώνεται σε ένα κέντρο τόσο για την εφαρμογή [των αποφάσεων], ως κυβέρνηση, όσο και για το ίδιο το αποφασίζει. Εάν αυτό το κέντρο αισθάνεται ασφαλές για τον ίδιο του τον εαυτό χάρη στο δέος που τρέφουν οι λαοί για αυτό και αν είναι καθαγιασμένο ως προς την αμεταβλησία του στο πρόσωπο του μονάρχη που επιλέγεται εκ γενετής και σε συμφωνία με τον φυσικό νόμο, τότε μια πολιτική εξουσία μπορεί ελεύθερα να επιτρέψει στα κατώτερα συστήματα και σώματα, χωρίς φόβο και ζηλοτυπία, να ρυθμίζουν ένα μεγάλο μέρος των σχέσεων που γεννιούνται στην κοινωνία και να τις διατηρούν σύμφωνα με τους νόμους· και κάθε τάξη, πόλη, χωριό, κοινότητα κ.λπ. μπορούν να απολαμβάνουν την ελευθερία να πράττουν και να εφαρμόζουν εκείνο που βρίσκεται στην επαρχία τους.

Ακριβώς όπως οι νόμοι σχετικά με τέτοια ζητήματα έχουν προκύψει βαθμιαία ως καθαγιασμένη παράδοση απευθείας από τα ίδια τα ήθη, έτσι το νομικό σύνταγμα, οι θεσμοί των χαμηλότερων οργάνων απονομής δικαιοσύνης, τα αντίστοιχα δικαιώματα των πολιτών, τα δικαιώματα της δημοτικής διοίκησης, η είσπραξη των φόρων—είτε των εθνικών είτε εκείνων που απαιτούνται για τις ανάγκες των ίδιων των πόλεων— και η νόμιμη χρησιμοποίηση αυτών των φόρων, όλα όσα ανήκουν σ' αυτή την κατηγορία έχουν ενωθεί εξ ίδιας παρόρμησης και έχουν αναπτυχθεί από μόνα τους· επί πλέον κατόρθωσαν να διατηρηθούν από τότε που προέκυψαν για πρώτη φορά.

Η ιδιαίτερα σύνθετη οργάνωση των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων δεν έχει παραχθεί από την ανώτατη πολιτική εξουσία· ολόκληρη η [εκκλησιαστική] τάξη διατηρείται και ανανεώνεται λίγο-πολύ εσω-

τερικά. — Τα μεγάλα ποσά, που ξοδεύονται ετησίως για τους φτωχούς σε ένα μεγάλο κράτος, και οι εκτεταμένες ρυθμίσεις που γίνονται γι' αυτό τον σκοπό σε όλα τα μέρη μιας χώρας, δεν χρηματοδοτούνται από κρατικές δαπάνες ούτε το σύνολο της αναγνωρισμένης εκκλησίας [εκκλησιαστικών ιδρυμάτων (Anstalt)] διατηρείται και διευθύνεται κατά τα προστάγματα του κράτους. Η μάζα της ιδιοκτησίας και των εισοδημάτων, η οποία διατίθεται για τον σκοπό αυτό προέρχεται από χορηγίες και δωρεές ατόμων, ακριβώς όπως το σύνολο των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων, η διοίκηση και η λειτουργία τους είναι ανεξάρτητη από την ύψιστη πολιτική εξουσία. Κατά τον ίδιο τρόπο, η πλειοψηφία των εσωτερικών κοινωνικών θεσμών για κάθε ειδική περιοχή ανάγκης έχει δημιουργηθεί από την ελεύθερη δράση των πολιτών, των οποίων η συνέχιση και η ζωή εξασφαλίζεται με την ελευθερία τούτη: μια ελευθερία που δεν διασαλεύεται από καμιά ζηλοτυπία ή ανησυχία εκ μέρους της ανώτατης πολιτικής εξουσίας, εκτός από το ότι η κυβέρνηση τους προστατεύει ως έναν ορισμένο βαθμό ή ως έναν άλλο βαθμό περιορίζει την υπερβολική αύξηση ενός τέτοιου μέρους [ρυθμίσεων], το οποίο θα μπορούσε να καταπιέσει άλλα απαραίτητα μέρη.

Στις πρόσφατες θεωρίες, οι οποίες έχουν εν μέρει τεθεί σε εφαρμογή, υπάρχει εν τούτοις η βασική προκατάληψη ότι ένα κράτος είναι μια μηχανή με ένα μοναδικό ελατήριο, που μεταδίδει την κίνηση σε όλο το υπόλοιπο του απέραντου μηχανισμού του: ότι όλοι οι θεσμοί, τους οποίους συνεπάγεται η ουσιαστική φύση μιας κοινωνίας, πρέπει να εκπορεύονται, να ρυθμίζονται, να διατάσσονται, να εποπτεύονται και να κατευθύνονται από την ανώτατη πολιτική εξουσία.

Η σχολαστική μανία, να προσδιορίζει κάθε λεπτομέρεια, η ανελεύθερη ζηλοτυπία απέναντι στην προσπάθεια μιας τάξης, ενός σωματείου κ.λπ. να κατευθύνει και να διοικεί τις υποθέσεις του, αυτή η αγενής και μικρόψυχη επίκριση κάθε ιδιαίτερης [ανεξάρτητης] δραστηριότητας εκ μέρους των πολιτών — ακόμα κι αν η δραστηριότητα τούτη τελούσε μόνο σε μια καθαρά γενική συνάφεια και όχι σε συνάφεια με την πολιτική εξουσία — έχει ντυθεί με την αμφίεση των βασιικών αρχών του Λόγου. Σύμφωνα με αυτές τις αρχές, ούτε μια πεντάρα των κοινών δαπανών για την ανακούφιση των φτωχών σε μια χώρα είκοσι ή τριάντα εκατομμυρίων κατοίκων δεν επιτρέπεται να ξοδεύεται, χωρίς η ανώτατη κυβέρνηση όχι πρώτα να έχει

εγκρίνει, αλλά να έχει διατάξει, να έχει ελέγξει, να έχει επιθεωρήσει σχετικά. Ως προς τη μέριμνα για την εκπαίδευση, ο διορισμός κάθε δασκάλου του χωριού, η δαπάνη κάθε φένης για ένα τζάμι του σχολείου του χωριού ή της αίθουσας του τοπικού κοινοτικού συμβουλίου, ο διορισμός κάθε υπαλλήλου των διοδίων και δικαστικού κλητήρα, κάθε δικαστή του χωριού, πρέπει να γίνεται υπό την άμεση επίρεια και επενέργεια της ανώτατης κυβέρνησης. Σε ολόκληρο το κράτος, κάθε μπουκιά από τη γη, η οποία την παράγει, στο στόμα που την καταναλώνει, πρέπει να ακολουθήσει μια σειρά, η οποία εξετάζεται, υπολογίζεται, διορθώνεται και διατάσσεται από το κράτος, τον νόμο και την κυβέρνηση.

Εδώ δεν είναι ο τόπος, να αναλύσουμε λεπτομερώς ότι το κέντρο, ως πολιτική εξουσία, δηλαδή η κυβέρνηση, πρέπει να εκχωρήσει στην ελευθερία των πολιτών οτιδήποτε δεν κρίνεται αναγκαίο για την άσκηση του ρόλου της στο να οργανώσει και να διατηρήσει την εξουσία, επομένως για την εξωτερική και εσωτερική της ασφάλεια, και ότι τίποτα δεν πρέπει να είναι σ' αυτή τόσο ιερό όσο το να αφήνει να εκδηλώνεται η ελεύθερη δραστηριότητα των πολιτών σε τέτοια ζητήματα και να την υπερασπίζεται, ανεξάρτητα από τη χρησιμότητα· διότι η ελευθερία αυτή είναι εγγενώς ιερή.

Αλλά σε ό,τι αφορά στη χρησιμότητα —εάν πρόκειται να υπολογίσουμε το πλεονέκτημα που προκύπτει, όταν οι πολίτες διαχειρίζονται αυτόνομα τις υποθέσεις τους μέσω των ιδιαίτερων σωμάτων, τη δικαστική τους διαδικασία, τον διορισμό τους στα αξιώματα που απαιτούνται για αυτό τον λόγο κ.λπ.— τρεις υπολογισμοί υπάρχουν εδώ: ο πρώτος σχετίζεται με τον απτό παράγοντα, δηλαδή το χρήμα που με αυτό τον τρόπο παίρνει στο χέρι η ανώτατη πολιτική εξουσία· ο δεύτερος σχετίζεται με την ευστροφία και τη δραστηριότητα, με την οποία οι λειτουργίες μιας μηχανής συνεχίζουν σε κανονικό ρυθμό, σύμφωνα με τον πιο έξυπνο υπολογισμό και τους σοφότερους σκοπούς· ο τρίτος όμως σχετίζεται με τη ζωτικότητα, με το ικανοποιημένο πνεύμα και την ελεύθερη και με αυτοσεβασμό αυτοπεποίθηση, η οποία πηγάζει από τη συμμετοχή της ατομικής βούλησης στις καθολικές υποθέσεις, εφόσον οι διακλαδώσεις τους είναι τυχαίες για την ανώτατη πολιτική εξουσία.

Στον πρώτο υπολογισμό, σε αυτόν με τον απτό παράγοντα, το κράτος, του οποίου η αρχή είναι ο καθολικός μηχανισμός, φαντάζεται

ότι έχει ένα αναμφισβήτητο πλεονέκτημα πέρα από εκείνο το κράτος που εκχωρεί κατά ένα μεγάλο μέρος τη λεπτομέρεια [= επί μέρους θέματα] στα δικαιώματα και στην ξεχωριστή δραστηριότητα των πολιτών του. Αλλά πρέπει να σημειώσουμε γενικά ότι το πρώτο κράτος δεν μπορεί ενδεχομένως να έχει το πλεονέκτημα, εάν δεν επιβάλλει συνολικά βαρύτερους φόρους. Διότι, όταν αυτό αναλαμβάνει όλους τους κλάδους της διοίκησης, των δικαστικών διαδικασιών κ.λπ., [πρέπει] συγχρόνως να αναλάβει και όλες τις σχετικές δαπάνες, οι οποίες πρέπει επίσης να καλύπτονται από την κανονική φορολογία, εάν το όλο [= το κράτος] οργανώνεται ως μια καθολική ιεραρχία. Απεναντίας, το κράτος που αναθέτει στις ενδιαφερόμενες επί μέρους ομάδες, να οργανώσουν τους αναγκαίους θεσμούς για τέτοια καθαρώς τυχαία και επί μέρους ζητήματα, όπως είναι η απονομή δικαιοσύνης, οι δαπάνες για την εκπαίδευση, συνεισφορές για ανακούφιση από τη φτώχεια κ.λπ. και να επιβαρυνθούν τις σχετικές δαπάνες, θα διαπιστώσει ότι αυτές οι δαπάνες καλύπτονται με άλλη μορφή εκτός από εκείνη της φορολογίας. Όποιος έχει ανάγκη από ένα δικαστή, ένα συνήγορο, έναν παιδαγωγό ή φροντίζει για τους φτωχούς με δική του πρωτοβουλία, μόνος του αναλαμβάνει το κόστος. Κανένας φόρος δεν επιβάλλεται, ουδείς πληρώνει για ένα δικαστήριο, για ένα συνήγορο, έναν παιδαγωγό, έναν κληρικό, εάν δεν τους χρειάζεται. Παρόμοια, εάν [κάποιος] εκλέγεται για τα χαμηλότερα αξιώματα της εξουσίας, σε ένα δικαστήριο, στη διοίκηση των πολιτικών [δημοτικών] ή εταιρικών υποθέσεων, και αν εκλέγεται από τα ίδια τα μέλη, τότε [το εκλεγμένο πρόσωπο] πληρώνεται με την τιμή που του γίνεται με αυτό τον τρόπο· εάν όμως αυτός είναι στην υπηρεσία του κράτους, τότε πρέπει να απαιτήσει πληρωμή από το τελευταίο, γιατί αυτή η εσωτερική τιμή δεν είναι πλέον παρούσα. Ακόμη κι αν έπρεπε να ξοδευτεί από τον λαό, στην πρώτη από αυτές τις δύο περιπτώσεις, περισσότερο χρήμα απ' ό,τι στη δεύτερη, κάτι που δεν πρέπει να είναι πιθανό, τα αποτελέσματα σε κάθε περίπτωση είναι τα ακόλουθα: η πρώτη παρουσιάζει τη διαφορά ότι κανένας δεν ξοδεύει χρήμα για κάτι που βρίσκει περιττό, για κάτι που δεν είναι μια καθολική ανάγκη του κράτους· η δεύτερη παράγει ένα πραγματικό αποταμίευμα για όλους. Το αποτέλεσμα συνολικά είναι τούτο: ο λαός αισθάνεται ότι στην πρώτη περίπτωση αντιμετωπίζεται με ορθολογικό τρόπο και σύμφωνα με

την αναγκαιότητα, στη δεύτερη περίπτωση με εμπιστοσύνη και ελευθερία. Πρόκειται για μια περίπτωση, η οποία συνιστά τη διαφορά κυρίως ανάμεσα στο δεύτερο και το τρίτο είδος των υπολογισμών που αναφέρονται πιο πάνω.

Η μηχανιστική ιεραρχία, ιδιαίτερα εύστροφη και αφιερωμένη στους ευγενείς σκοπούς, δεν παρέχει καμιά εμπιστοσύνη στους πολίτες της και επομένως δεν μπορεί να αναμένει τίποτα απ' αυτούς ως αντάλλαγμα. Δεν έχει εμπιστοσύνη σε κανένα επίτευγμα, για το οποίο δεν έδωσε την εντολή και δεν οργάνωσε την πραγματοποίησή του· απαγορεύει συνεπώς εθελοντικές δωρεές και θυσίες, φανερώνει στους πολίτες την πεποίθησή της ότι στερούνται λογισμό και την περιφρόνησή της στην ικανότητά τους να κρίνουν και να πράξουν ό,τι θα συνέβαλλε στην ιδιωτική τους ευημερία, καθώς και την πίστη της στην καθολική διαφθορά. Να γιατί αυτή η ιεραρχία δεν μπορεί να ελπίζει σε καμιά ζωτική δραστηριότητα ή υποστήριξη από την αυτοπεποίθηση των πολιτών του.

Εδώ υπάρχει μια διαφορά, η οποία είναι πάρα πολύ μεγάλη, για να συλλαμβάνεται από τον πολιτικό που λαμβάνει υπόψη του μόνο ό,τι μπορεί να υπολογιστεί σε ακριβείς αριθμούς. Αυτή η διαφορά μπορεί να φανεί αρχικά στην ευημερία, την ευεξία, την εντιμότητα και την ικανοποίηση των κατοίκων του ενός κράτους σε σύγκριση με την απάθεια, τη χυδαιότητα —που μεταστρέφεται συνεχώς σε αυθάδεια— και την ένδεια του άλλου. Στα πιο σπουδαία πράγματα, όπου μόνο η συμπτωματική πτυχή του γεγονότος είναι φαινομενικά ορατή, αυτή η διαφορά προσδιορίζει τούτη τη συμπτωματικότητα και την καθιστά αναγκαία.

Δημιουργεί μια απέραντη διαφορά το εάν η πολιτική εξουσία οργανώνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε καθετί, στο οποίο αυτή μπορεί να υπολογίζει, να βρίσκεται στα χέρια της —αν και γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο αυτή δεν μπορεί να στηριχθεί σε τίποτ' άλλο— ή αν η ίδια μπορεί να υπολογίζει, εκτός από εκείνο που έχει στα χέρια της, και στην ελεύθερη αφοσίωση, στην αυτοπεποίθηση και στην ιδιαίτερη προσπάθεια του λαού· —σε ένα παντοδύναμο, ακαταδάμαστο πνεύμα, το οποίο εκείνη η ιεραρχική εξουσία έχει αποδιώξει και που ζει μόνο εκεί, όπου η ανώτατη πολιτική εξουσία το ειχλωρεί, κατά το δυνατό περισσότερο, στην ιδιαίτερη φροντίδα των πολιτών. Μόνο το μέλλον μπορεί να μας πει πώς η θλιβερή και άτονη ζωή θα είναι

σε ένα τέτοιο σύγχρονο κράτος, σαν αυτό που έχει γίνει η γαλλική Δημοκρατία: ένα κράτος, στο οποίο όλα είναι ρυθμισμένα από πάνω προς τα κάτω [= ιεραρχικά] και τίποτα με καθολική σημασία δεν ανατίθεται στη διοίκηση και την πραγματοποίησή του από ενδιαφερόμενα τμήματα του λαού. Μόνο το μέλλον θα μας πει, εάν αυτό το σχολαστικό ύφος των κυβερνώντων μπορεί να επιβιώσει. Αλλά ποια ζωή και ποια ξηρασία επικρατεί σε ένα άλλο, ομοίως ρυθμιζόμενο κράτος, δηλαδή στο πρωσικό, το οποίο προκαλεί κατάπληξη στον καθένα που πατά το πόδι του στο πρώτο χωριό ή βλέπει την πλήρη έλλειψη επιστημονικής και καλλιτεχνικής ιδιοφυΐας και ο οποίος δεν μετρά την ισχύ του εν λόγω κράτους δυνάμει της εφήμερης ενέργειας που μια μεμονωμένη ιδιοφυΐα ήξερε να αποσπά ενίοτε απ' αυτό.

Κατά συνέπεια, μέσα σε ένα κράτος, όχι μόνο διακρίνουμε ανάμεσα σε εκείνο το αναγκαίο στοιχείο που πρέπει να παραμείνει στα χέρια της πολιτικής εξουσίας και να προσδιορίζεται άμεσα από τούτη και σε εκείνο που, αν και απολύτως αναγκαίο για την κοινωνική συνοχή ενός λαού, είναι συμπτωματικό για την πολιτική εξουσία ως τέτοια: αλλ' επίσης θεωρούμε τον λαό ευτυχή, εάν το κράτος του εκχωρεί σημαντικό βαθμό ελευθερίας σε δευτερεύουσες δραστηριότητες καθολικής φύσης, όπως και μια πολιτική εξουσία απείρως ισχυρή, εάν μπορεί να υποστηρίζεται από ένα πνεύμα του λαού της πολύ πιο ελεύθερο και απρόσβλητο από τον σχολαστικισμό.

Στη Γερμανία λοιπόν δεν είναι εκπληρωμένη η ανελεύθερη απαίτηση, σύμφωνα με την οποία οι νόμοι, η απονομή δικαιοσύνης, η επιβολή και η είσπραξη των φόρων κ.λπ., η γλώσσα, τα ήθη, ο πολιτισμός [η παιδεία (Bildung)], η θρησκεία πρέπει να ρυθμίζονται και να κυβερνώνται από ένα ενιαίο κέντρο: απεναντίας γύρω απ' αυτά τα ζητήματα επικρατεί η πιο ανόμοια ποικιλία. Το γεγονός αυτό όμως δεν θα εμπόδιζε τη Γερμανία να συγκροτήσει ένα κράτος, το οποίο [θα ήταν] οργανωμένο διαφορετικά απ' ό,τι μια πολιτική εξουσία.